

Aspecte fonetice și lexicale în graiul din comuna Mănăstirea Humorului, județul Suceava

Sorin GUIA

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

Pornind de la anchetele efectuate recent în comuna Mănăstirea Humorului, județul Suceava, vom prezenta principalele particularități fonetice și lexicale ale graiului din comuna bucovineană. În acest sens, vom urmări atât parametrul dialectal (dinamica graiului din comuna Mănăstirea Humorului, comparând datele actuale cu cele din *NALR.Moldova și Bucovina*, punctul 485) cât și parametrul sociolingvistic (adaptarea subiecților vorbitori în funcție de situația de comunicare, diferențele de sex, vîrstă, situație culturală).

Situată la o distanță de șase km de Gura Humorului, comuna Mănăstirea Humorului, a fost ctitorită în 1530 de logofătul Toader Bubuiog, înalt demnitar al domnitorului Petru Rareș, formîndu-se pe lîngă vechea mînăstire (monument istoric inventariat în patrimoniul UNESCO, datorită originalității și calității picturii sale exterioare).

În ceea ce privește tradițiile și obiceiurile etnofolclorice, localitatea este recunoscută prin formațiile de dansuri populare, corul bisericesc format din peste o sută de persoane și formația de buciumași. Obiceiuri, altădată foarte întîlnite, precum hora sau claca, s-au pierdut în timp, însă, uneori, în zilele de duminică sau de sărbătoare, bătrînii satului aduc privirilor contemporanilor frumusețea costumelor populare specifice zonei.

Comuna Mănăstirea Humorului se învecinează cu următoarele localități: la nord, comuna Sucevița, la nord-est, orașul Solca, la nord-vest, comuna Frumosu, la est, comuna Cacica, la vest, comuna Vama, la sud-est, comuna Pîrteștii de Jos, la sud-vest, comuna Frasin, la sud, orașul Gura Humorului.

Pentru descrierea particularităților graiului din comuna Mănaștirea Humorului am anchetat nouă subiecți, din mai multe familii, de vîrstă și pregătire diferite. Pentru a observa dinamica graiului din comuna bucovineană, s-au avut în vedere datele consemnate în *NALR.Moldova și Bucovina*; au fost selectate 56 de întrebări din atlasul regional menționat și s-au realizat, în funcție de subiectul anchetat, cîteva dialoguri pe teme adaptate în funcție de situația de comunicare.

1. Fapte de natură fonetică

1.1. Vocalismul

a) se manifestă frecvent așa zisa „diftongare moldovenească”¹ în ceea ce privește rostirea vocalelor *e* sau *o* inițiale de cuvânt sau de silabă: *bjéri*, *coljectiv*, *ljétcâ*, *ņiemțăști*, *pregătiésc*², *riépidi*; *muoș*, *muoșņág*³.

b) închiderea vocalei neaccentuate *ă* la *â* (un sunet intermediar între *ă* și *î*) în poziție finală: *bábâ*, *bátrînâ*, *bunícâ*, *fetițâ*, *gravídâ*, *gruásâ*, *gravídâ*, *ņsărcinátâ*, *ljétcâ*, *tărițâ*, *uulsícâ*;

c) prin asimilație regresivă se manifestă tendința de deschidere a lui *ă* pro tonic la *a* (situație în care vocala tonică este *a*): *barbát*, *salăș*, *galjâtâ* (în variație liberă cu *găljâtâ*), *imbracát*; fenomenul trecerii lui *ă* pro tonic la *a* fost notat și în cazurile când accentul cade asupra altei vocale, când explicarea fenomenului este mai anevoioasă: *batrînâ*⁴. Fenomenul cunoaște o mai mare frecvență în Bucovina, însă, sporadic, a fost înregistrat în toate graiurile dacoromâne⁵;

d) *e* neaccentuat final și medial se închide la *i* sau *î* în cuvinte precum *barabúli*, *g'îșîņi*, *léli*, *surșéli*⁶; *dizástru*, *húștili*, *sarmálili*; același fenomen îl constatăm și în cuvintele neaccentuate în frază: *di*, *pin*, *pisti*;

¹ Vezi Emil Petrovici *Unele tendințe fonetice ale limbii române actuale*, în CL, VI, nr. 2, 1961, p. 331. Diftongarea lui *e* la *je* este frecvent înregistrată atât sub accent, cât și în poziție neaccentuată.

² Putem vorbi și de diftongarea vocalelor precedate de consoane; semivocala *j* apare în diftongarea vocalei anterioare semideschise *e*, precedată de o consoană. Alteori, cum vom vedea la discutarea africativității oclusivelor dentale *t* și *d*, dentala se moaie, dar își modifică și modul de articulare, devenind africată.

³ Sextil Pușcariu (în *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, București, 1959, p. 183) afirmă că, față de modificarea lui *e*- la *je*-, diftongarea *o*- la *uo*- este mai puțin consecventă, reprezentând un fenomen specific vorbirii comune, răspândit în aproape toate graiurile populare.

⁴ Distincția dintre cele două tipuri (*barbát* și *batrîn*) a fost făcută inițial de I. Iordan în studiul *Un fenomen fonetic românesc dialectal: ă neaccentuat > a*, în „Revista filologică”, 1, 1927, p. 117-154. Iordan crede că tipul *batrîn* s-ar explica prin influențe străine. În textele din secolul al XVI-lea, fenomenul apare cu deosebire în zonele unde se vorbeau graiuri de tip nordic.

⁵ Pentru aria fenomenului și descrierea lui, vezi și Romulus Todoran, *Despre un fenomen fonetic românesc dialectal: ă neaccentuat > a*, în SCL, V, 1954, p. 63-84, Alexandru Graur, *Cu privire la ă > a în românește*, în SCL, IX, nr. 2, 1958, p. 263-264, Stelian Dumistrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 169-171.

⁶ În comuna Vicovu de Jos, răspunsul la întrebarea *Cum le spui la bucățile mici care sar din lemn când le tai cu toporul?* (II, h. 176), prin asimilație regresivă, devine *șurșéli*, formă preferată de majoritatea subiecților anchetați.

e) influența ardelenescă (atît la subiectul A, bărbat de 42 de ani, cît și la subiectul I, femeie de 84 de ani) se remarcă în deschiderea vocalei anterioare *e*, o fază intermediară între *ɛa* și *e*, întîlnită încă din textele din secolul al XVI-lea: *căméșá* (*cămiéșá*), *fîméje*, *léli*;

f) ca inflență dinspre nord-estul Ardealului, diftongul *ɛa* final accentuat se monoftonghează la *é*⁷: *avé*, *fășé*, (*mama*) *mé*, (*să maî*) *bé*; fenomenul caracterizează și diftongul *ɛa* în poziție medială: *séun*, *sélaltâ*;

g) aflat în poziție medială, diftongul *ɛa* își pierde elementul palatal și se monoftongheză la *á* (a se vedea evoluția *ɛa* > **ǣa* > *á*) cînd urmează după consoanele *s*, *z*, *ș*, *j*, *ț*, *r*: *curá* (în primă fază se produce monoftongarea lui *ɛa* la *é*, apoi se produce velarizarea sub influența durificării consoanei lichide vibrante), *sára*, *vopsáya*, *zámî*;

h) aflat în poziție medială, diftongul *ja* accentuat evoluează la *jé*, prin analogie, dar și printr-o asimilare vocalică în contact, evoluție paralelă cu trecerea lui *ɛa* la *é*: *băjétu*, *înmujétâ*, *tăjétâ*⁸;

i) diftongul *ăy*, întîlnit frecvent în Bucovina, este înregistrat și în graiul anchetat în cuvinte precum *copîrșăy*, *bătălăy*, *mutalăy*;

j) vocala anterioară semideschisă *e* (în poziție atonă sau tonică) se velarizează cînd este precedată de fricativele dentale *s*, *z* (*cosășți*, *păzășți*, *rusășți*, *sărvís*), de fricativa prepalatală *ș* (*pătrușjál*, *șápti*, *șásí*,), de africata dentală *ț* (*zițál*, *niemțășți*, *țáliná*, *țásút*, *vițálu*), de oclusiva nazală bilabială *m* (o *mărs*, *mărg*);

k) vocala închisă anterioară *i* se velarizează, urmare a durificării consoanelor *b*, *s*, *z*, *ș*, *j*, *ț* care o precedă: *bărbînțâ* (din magh. *berbence*), *sîngur*, *g'îșîni*, *vișîn*, *zîli*, *jîtări*, *cuțit*, *zițicá*;

l) prezența lui *î* inițial în pronunția verbului *îmblá* (< lat. *ambŭlo*) și a derivatelor acestuia reprezintă un fonetism etimologic (grupul fonetic latinesc *á + m + consoană*, din lat. *abŭlo*, a devenit **ă-*, **ămblu*, și apoi *î-*, *îmblu*⁹. Meționăm că la subiecții tineri apare și forma literară.

⁷ Fenomenul este întîlnit încă din secolul al XVI-lea în textele scrise în graiuri de tip nordic.

⁸ Cf. Ion Gheție, *Introducere în dialectologia istorică românească*, Editura Academiei Române, București, 1994, p. 83.

⁹ Vasile Arvinte, în *Studiu lingvistic asupra primei cărți (Facerea) din Biblia de la București (1688), în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389*, în *Monumenta linguae Dacoromanorum, Biblia 1688, Pars 1, Genesis*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1998, p. 51, remarcă, pentru limba scrisă în Moldova din secolul al XVI-lea, preponderența variantelor cu *î-* la verbul amintit; vezi și Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul Românesc, Craiova 1984, p. 359.

1.2. Consonantismul

Analiza fonetismelor consonantice comune graiului din Mănăstirea Humorului a scos în evidență următoarele fenomene:

a) conservarea fonetismului arhaic \hat{z} în $\hat{z}\acute{u}\eta\hat{c}\acute{a}$, $\hat{z}\acute{u}\eta\hat{c}\acute{u}\hat{a}$, $\hat{z}\acute{u}\eta\hat{c}\acute{a}$, $\hat{z}\acute{o}\hat{i}$, $\hat{z}\acute{o}s$. Menționăm că \hat{z} apare alternativ cu j , formele cu fonetismul arhaic fiind dominante. Astfel, răspunzând la întrebarea *Cum ziceți la o vișea de 2-3 ani?* (III, h. 223), toate persoanele anchetate conservă în vorbirea lor fonetismul arhaic; doar sub. D, f, 48 ani pronunță cu constrictiva j ($\hat{j}\acute{u}\eta\hat{c}\acute{a}$), iar sub. G, b, 53 de ani, după ce răspunde $\hat{z}\acute{u}\eta\hat{c}\acute{a}$, completează în loc de $\hat{j}\acute{u}\eta\hat{c}\acute{a}$.

b) dacă în urma înregistrărilor efectuate în vederea elaborării NALR. *Moldova și Bucovina* a fost consemnată conservarea fonetismului arhaic \check{z} ($\check{g}\acute{r}\acute{i}\check{m}\check{d}$, $\check{m}\acute{i}\check{m}\check{d}$, $\check{r}\acute{i}\check{m}\check{d}\check{a}$), în vorbirea contemporanilor acest fonetism arhaic a evoluat la constrictiva dentală z ($\acute{m}\acute{i}\eta\acute{z}$, $\acute{r}\acute{i}\eta\acute{z}\acute{a}$) nu doar la subiecții mai tineri, ci și la subiecții în vîrstă¹⁰.

c) consoanele africcate \hat{c} , \hat{g} și-au pierdut elementul oclusiv, devenind fricativele alveolopalatale \acute{s} , \acute{z} : $\acute{a}\acute{s}\acute{a}\acute{l}\acute{a}$, $\acute{b}\acute{e}\acute{s}$, $\acute{b}\acute{o}\acute{s}\acute{e}\acute{s}\acute{c}$, $\acute{c}\acute{a}\acute{l}\acute{s}\acute{u}$, $\acute{d}\acute{u}\acute{s}\acute{i}$, $\acute{d}\acute{u}\acute{l}\acute{s}\acute{i}$, $\acute{f}\acute{a}\acute{s}\acute{e}\acute{m}$, $\acute{o}\acute{p}\acute{i}\eta\acute{s}$, $\acute{s}\acute{a}\acute{s}\acute{u}\acute{r}\acute{i}$, $\acute{s}\acute{i}\acute{m}\acute{i}\acute{t}\acute{i}\acute{r}$, $\acute{s}\acute{i}\acute{r}\acute{e}\acute{s}$, $\acute{s}\acute{i}\acute{m}\acute{b}\acute{r}\acute{u}$, $\acute{s}\acute{a}\acute{r}\acute{v}\acute{i}\acute{s}$, $\acute{s}\acute{o}\acute{r}\acute{a}\acute{p}\acute{i}$, $\acute{s}\acute{u}\acute{r}\acute{s}\acute{e}\acute{l}\acute{i}$, $\acute{s}\acute{o}\acute{b}\acute{a}\acute{n}$, $\acute{s}\acute{o}\acute{b}\acute{a}\acute{n}\acute{e}\acute{s}\acute{t}\acute{i}$, $\acute{p}\acute{o}\acute{r}\acute{s}$, $\acute{v}\acute{a}\acute{s}$, $\acute{m}\acute{a}\acute{s}\acute{e}\acute{l}\acute{a}\acute{r}$, $\acute{r}\acute{a}\acute{s}\acute{e}\acute{s}\acute{t}\acute{i}$, $\acute{q}\acute{u}\acute{r}\acute{s}\acute{i}\acute{s}\acute{i}$, $\acute{i}\eta\check{c}\acute{u}\acute{a}\acute{s}\acute{i}$; $\acute{d}\acute{e}\acute{z}\acute{e}\acute{t}\acute{a}\acute{r}$, $\acute{d}\acute{e}\acute{z}\acute{i}\acute{t}\acute{u}$, $\acute{z}\acute{u}\acute{c}\acute{a}\acute{u}$, $\acute{m}\acute{a}\acute{r}\acute{z}\acute{e}\acute{l}\acute{i}$, $\acute{r}\acute{e}\acute{z}\acute{i}\acute{m}\acute{e}\acute{n}\acute{t}$, $\acute{t}\acute{o}\acute{c}\acute{m}\acute{a}\acute{z}$. Menționăm că subiectul E, fetiță de 11 ani, nu fricativizează cele două africcate: $\acute{c}\acute{r}\acute{a}\acute{c}\acute{u}\acute{n}$, $\acute{o}\acute{b}\acute{i}\acute{c}\acute{e}\acute{j}$, $\acute{m}\acute{i}\eta\acute{g}\acute{i}$.

d) Palatalizarea labialelor în subdialectul moldovean este un fenomen general și consecvent, care afectează toate cele cinci consoane din categoria labialelor¹¹. Pe baza materialului NALR *Moldova și Bucovina* și a înregistrărilor recent efectuate vom prezenta rezultatele obținute pentru fiecare labială în parte.

Palatalizarea în stadii finale a bilabialelor (de tipul p la k' , b la g' , m la n') s-a păstrat destul de rar în localitatea studiată ($k'ir\acute{u}\acute{o}\acute{n}$)¹²; în schimb, se conservă fonetismele de tipul $p(\acute{c})$ ¹³, $b(g')$ și chiar $b(\acute{g})$ ¹⁴, $m(n')$ cu labiala păstrată și cu

¹⁰ La răspunsurile pentru întrebările indirecte, fonetismul arhaic este înlocuit de constrictiva z ; întrebarea suplimentară, de tipul *spuneți și $\acute{m}\acute{i}\eta\acute{d}$ sau $\acute{r}\acute{i}\eta\acute{d}\acute{a}$?* înregistrează răspuns negativ.

¹¹ Vezi, pentru o prezentare detaliată, Sorin Guia, *L' état actuel de la palatalisation des labiales dans le sous-dialecte moldave (étude basée sur les données figurant dans le NALR. Moldavie et Bucovine)*, în „Langue et littérature. Repères identitaires en contexte européen” (Lucrările celei de-a VIII-a Conferințe Internaționale a Facultății de Litere, Pitești, 4-6 iunie 2010), nr. 6/2010, Editura Universității din Pitești, 2010, p. 55-64.

¹² La întrebarea indirectă *Cum numiți cuiul acela lung și gros ca degetul?* (II, h. 169), subiectul B, f, 84 de ani, răspunde cu labiala nealterată, după care se corectează și pronunță $k'ir\acute{u}\acute{o}\acute{n}$, cu labiala palatalizată în stadiul final. La aceeași întrebare, subiectul D (f, 48 de ani, studii liceale), răspunde $k'ir\acute{u}\acute{o}\acute{n}$.

¹³ Iotul, care se constituie în fenomen favorizant al acestui fenomen fonetic, a evoluat la oclusiva palatală k' și apoi se africtează la \acute{c} ($p > k' > \acute{c}$). Aria lui $p(\acute{c})$, ca reflex al

africativizarea consoanelor palatale¹⁵. Aceste forme par a se datora imigrării în această zonă a unor graiuri transilvănene în care se cunosc aceleași stadii¹⁶, întrepătrunderii cu graiurile din Maramureș și Transilvania.

Astfel, pentru oclusiva bilabială *p* s-au înregistrat palatalizări de tipul *pĉ* (*cuopĉilă*, *cuopĉiț*, *pĉiruón*, *pĉilotă*, *țol pĉuát*, *pĉiŭulită*, *stúpĉ*, *împĉediș*, *pĉicát*, *pĉișci*, *căpĉiță*); de tipul *přĉ* (*cuopřĉilă*), dar și, sporadic, de tipul *pk'*, cu păstrarea labialei (*cuopk'ilă*, *căpk'it'*)¹⁷. Formele cu bilabiala *p* nelaterată sînt rar consemnate, chiar și la subiecții tineri (sub. I, f, 84 de ani, 7 clase, pronunță *copil*; sub. A, b, 42 de ani, 10 clase, pronunță *pieli*; sub. C, f, 72 de ani, nu alterează labiala în *piper*).

Și în cazul oclusivei bilabiale *b* consemnăm palatalizarea în stadiu intermediar, cu păstrarea labialei (*bg'is*, *bd'is*), uneori cu africativizarea palatalei *g'* (*bĝivolți*)¹⁸. Doar la subiecții B (f, 84 de ani, 7 clase)¹⁹ și la subiectul D (f, 48 de ani, studii liceale) am întîlnit forme cu labiala nealterată: *biș*, *bini*.

Pentru oclusiva nazală bilabială *m* întîlnim palatalizarea în stadiul *mn'* (*amn'áză*, *mn'iuárâ*, *mn'ez*, *mn'iruit*), palatalizarea în stadiul final, cu dispariția labialei (*n'iriásă*, *n'eŭ*), dar și, izolat, forme cu labiala nealterată (*miuáră*²⁰, *míri*,

palatalizării labialei *p*, ocupă de fapt o zonă mai largă - nordul Bucovinei, Maramureșul și Crișana – în care labiala se conservă.

¹⁴ Cînd bilabiala *b* este urmată de iot, acesta din urmă evoluează la oclusiva palatală *g'*, care se africativizează (*b > g' > ĝ*). Stadiul *b(ĝ)* de palatalizare a lui *b* reprezintă o inovație în aria mai largă - nordul Bucovinei, Maramureșul și Crișana – în care labiala se conservă în urma palatalizării.

¹⁵ Grupurile consonantice sînt considerate stadii intermediare în procesul de palatalizare, iar consoanele simple – stadii finale. În unele graiuri *k'* și *g'* au evoluat la *t'* și *d'* și, la rîndul lor, au trecut, în unele zone, la *ĉ*, respectiv, *ĝ*.

¹⁶ Vezi Matilda Caragiu-Marioțeanu (coord.), *Dialectologie română*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977. p. 214.

¹⁷ În înregistrările libere, subiectul B, f, 84 de ani, 7 clase, pronunță *cuopk'ilă*, în timp ce la întrebarea indirectă *Dacă-i parte femeiască, cum îi spui copilului nou născut?* (II, h. 123) răspunde *fetiță*, probabil pentru a evita pronunțarea cu labiala alterată.

¹⁸ Formele cu palatalizarea în stadiul final sînt mai rare în partea de nord-vest a Moldovei. În Bucovina, datorită întrepătrunderii cu graiurile din Maramureș și Transilvania, se distinge o arie în care predomină formele cu labiala păstrată.

¹⁹ Subiectul B nu a colaborat conform așteptărilor la întrebărilor indirecte, ci a preferat deseori o pronunțare mai apropiată de cea literară, în timp ce în discuțiile libere (datorită mimării închiderii reportofonului și propunerii unor subiecte de discuție sensibile - mai ales cele ce făceau trimitere la perioada din tinerețe) pronunțarea nu a mai fost controlată.

²⁰ La întrebarea *Cum îi zici la oaia tînără (cu vîrsta de la un an pînă la trei ani) care încă n-a fătat?* (III, h. 234) jumătate dintre persoanele anchetate răspund *mn'iuárâ*, ceilalți subiecți nealterînd labiala. Întrebată dacă a auzit forma *mn'iuárâ* (după ce a răspuns *miuárâ*), sub. D, f, 48 de ani comentează: *omul măi îm vîrstă măi greșă*, în timp ce sub. H, b, 81 de ani răspunde *miuárâ*, cu completarea *se măi spun'e și mn'iuárâ*.

miriásâ, miruít). Nord-vestul Moldovei este zona în care bilabiala *m* se palatalizează în stadiul *m(n')*; în restul teritoriului Moldovei, fenomenul este sporadic, generală fiind palatalizarea în stadiul final.

În privința constrictivelor labiodentale *f* și *v*, formele cu labiala palatalizată în stadiul *ś* (ce caracterizează, de fapt, toată jumătatea de nord a Moldovei) coexistă ce cele în care labiala este nealterată. Astfel, avem *śért, śérbi, śerbínti*, dar avem și *fiért, fiérbi*. Uneori, în aceleași enunț, avem *śert* și imediat *fiert* (sub. B, f, 84 de ani); altele se pronunță în primă fază cu labiala nealterată, după care se corectează: *să fiarbî* [K] (*spúnim di fapt*) *śérbi*. Labiodentala sonoră se alterează în stadiile *ž* (*žiťál, žiřícá, žíti, žin, žiři, žěspi*), și, mai rar, *g'* (*g'itál, g'itícá, g'isíni*)²¹, însă acestea apar alături de cele cu labiala nepalatalizată. De exemplu, la întrebarea indirectă *Ce fată vaca?* (III, h. 221), sub. D, f, 48 de ani, răspunde *viťál, viřícá*, cu mențiunea *bătríni spunıau acu vrió douızás di anı și žiťál, žiřícá*. Același tip de răspuns oferă și la întrebarea *Cum ú spui la insecta galbenă care seamănă cu albina, dar nu face miere?* (III, h. 353): *viespi*, cu mențiunea *sínt carı spun și žěspi*. La întrebarea *Ce se face din must, după ce fierbe?* (III, h. 346), primim următoarele răspunsuri: *vin* [K] *žin* (cu mențiunea că forma a doua este populară) (sub. A, b, 42 de ani); *vin* [K] *žin* (cu mențiunea că tinerii folosesc prima formă, iar bătrínii pe cea de-a doua) (sub. C, f, 72 de ani); *vin* [K] *žin* (*ıeı aša vorbjesc*) (sub. H, b, 81 de ani).

e) ca influență dinspre graiurile transilvănene de nord-est semnalăm africativizarea dentalelor *t, d + e, i > č, ĝ*²² și a oclusivelor palatale *k', g' > č, ĝ*²³. În acest sens, s-au înregistrat atât fonetismul africativizat în stadiu final, cât și fonetisme intermediare între oclusiva dentală și africata prepalatală: *cočét* (pentru *coteț*), *frácimıu, lápce, șápci, (să) șcim; cíťcodátă, ínáinťci, láptci, multci, preparátci, priřétcinı, táťci, triméřca, řťcı*. Aceeași situație se întâlnește și în cazul dentalei sonore, cu mențiunea că predomină fonetismul intermediar între *d'* și *ĝ*: *ĝi víť, ĝinči* (la sub. H, b, 82 de ani); *blídĝi, dĝinț, (pi) dĝal, (uolıacı) dĝi sári, (un pahár) dĝi uuleı, (ıera alb) dĝi lúmi, (animáli) dĝi lápťci, (fábriś) dĝi bjéri*.

²¹ Conform *NALR. Moldova și Bucovina* (2007: 24-25) palatalizarea în stadiul *g'* (*g'itícá*) este întâlnită în județele BT (pct. 496, 497, 498, 499, 506, 507, 509, 510, 511, 515, 517, 553) și o parte a județului SV (de ex., 487, 488), în timp ce spirantizarea (*žiřícá*) este consemnată la sud-est de BT și spre jumătatea sudică a Moldovei.

²² Emil Petrovici (*Simbioza româno-slavă în Transilvania*, în „Transilvania”, 73, nr. 2-3, 1942, p. 149-156) consideră că pronunțarea muiată a consoanelor dentale *t, d, n* urmate de vocalele anterioare *e* și *i* reprezintă o particularitate a graiurilor ardelenesti.

²³ G. Ivănescu (*op. cit.*, p. 474-475) apreciază că prefacerea sunetelor *k', g'*, precum și a sunetelor *t', d'* în *č, ĝ* este realizată în secolul al XVI-lea în Ardeal în regiunea Bistrița-Năsăud-Alba, propunând ca probabilă datarea fenomenului în aceeași perioadă pentru transformarea dentalelor muiate *t', d'* în africatele *č, đ*.

Fenomenul transformării oclusivelor palatale *k'*, *g'* în africaterile prepalatale *č*, *ǵ* este ilustrat prin următoarele exemple: *curéc* (o singură dată apare *curék'* - la sub. D, f, 48 de ani), *uñčéš* (deși se înregistrează și *uñ'k'éš*, *uñ'k'*), (*îi*) *čamá*, *čišcá* (alături de fonetismul intermediar între *k'* și *č*: *k'čišcá*)

f) un fenomen comun ariei nordice, în general, este întâlnit și în comuna Mănăstirea Humorului: durificarea consoanelor *s*, *z*, *š*, *j*, *ʃ*, *p*, *m* atît în poziție medială (*cosăști*, *păzăști*, *rusăști*, *sărvís*, *sîngur*, *zîli*, *jîtarî*, *pătruñjál*, *șăpti*, *șăsî*, *g'îșîni*, *vișîn*, *cușît*, *zîțicá*, *zîțál*, *ñjemțăști*, *țáliná*, *țăsút*, *vițálu*, *bărbîntâ* - din magh. *berbence-*, o *mărs*, *mărg*), cît și în poziție finală (*frumóș*, *cămăș*, *bluz*, *petărz*, *băițet*, *îmbrăcăt*, *d'gînt*).

1.3. Modificări fonetice

- a) asimilarea vocalică regresivă în *merodénîi* (sub. C, f, 72 de ani);
- b) asimilarea consonantică progresivă în *țințirim*;
- c) proteza constrictivei laringale în *harmasári*; semnalăm, de asemenea, folosirea lui *i* final redus, afonizat, asilabic, postconsonantic la singular;
- d) afereza vocalei *a* în *șala*;
- e) epenteza lichidei vibrante *r* în *cuarjâ* (sub. G, b, 53 de ani);
- f) haplologia în *măligá*;
- g) hipercorectitudinea este înregistrată în *majun* în loc de *mağun* (< tc. *macun*) la sub. D, f, 48 de ani, tehnician veterinar, cu studii liceale, care, atît în răspunsurile la întrebările indirecte cît și în discuțiile libere, manifestă reticență față de folosirea fonetismelor și elementelor lexicale regionale; probabil, africata *ǵ* a fost simțită ca dialectală, datorită asemănării cu fonetismul arhaic, specific ariei nordice a dialectului dacoromân.

2. Lexicul

Vom selecta cîteva elemente lexicale specifice nordului și nord-vestului Moldovei, înregistrate în comuna Mănăstirea Humorului.

O serie de elemente lexicale împrumutate din ucraineană sau de influență slavă au fost consemnate în înregistrările de față: *barabúli* (< ucr. *barabolya*), *buháji*, *harbúz*, *jîtarî*²⁴, *létcá*, *létcá* (mai rar apare și *lécá*), *puóvirlă*, *puolobuóc* (cu

²⁴ Răspunsul la întrebarea *Cum îi spui omului care era plătit de săteni ca să păzească semănăturile, fînețele?* (III, h. 286) este completat cu diverse comentarii: *pi aișa nu pré sînt* (sub. B, f, 84 de ani, 7 clase); *nu maj sînt în zónî la noi, sînt un pic în partița de jos, pe la Capu Códruľu* (sub. D, f, 48 de ani, tehnician veterinar); *az nu maj sînt, că- j îngřádît tât; sí lăsáu una douá căpčît jîtarîje* (sub. G, b, 53 de ani).

variantele *buorșâncă*, *boșâncă*²⁵ – sub. A, b, 42 de ani; *berbișuârâ* – sub. C, f, 72 de ani), *duóniți*, *stóguri*, *mîzgîlît*, *holércâ* (< ucr. *horilka* - pentru *țuică mai slabă*).

Cuvinte de origine maghiară: *bărbînță* (< magh. *berbence*), *salăș* (< magh. *szallas*)²⁶, *țintirim* (deși cei mai mulți oferă ca primă formă *șimitir*)²⁷, *imăș* (< magh. *nyomás*)²⁸.

Elemente lexicale specifice: *puoiață*²⁹ (cu variantele *cotet*, *coțet*), *țibric-țibrisi* (pentru *k'ibríturi*), *horăiești* (pentru *a sforăi*); *scășiță* (pentru cea în care pisezi usturoiul); *păpușoi* (pentru *porumb*); *puorșuări* (îl greblăm finul ~ : *strînz finu, îl grebli pi două părți și îl strînz la mijloc*) etc.

Observăm că, în general, același subiect vorbitor cunoaște și folosește fonetisme regionale și fonetisme literare în funcție de interlocutor și de situația de comunicare. În multe cazuri, vorbitorii se corectează, fie pentru a masca aspectele regionale, fie pentru a le pune în evidență. În acest sens, o parte dintre subiecții anchetați se dovedesc destul de comunicativi, sociabili și răspund nevoilor noastre de cercetare; de cealaltă parte, sînt și subiecți care nu doresc să împărtășească interlocutorului aspecte din cercul cultural și lingvistic al comunității respective, motiv pentru care răspunsurile lor conțin, cel mai adesea, fonetisme literare.

O serie de situații demonstrează că subiecții vorbitori au conștiința deosebirilor de grai dintre generații, în vorbirea lor apărînd fenomene care denotă coexistența a două sisteme lingvistice diferite: cel al bătrînilor și cel al tinerilor. În discuțiile cu bătrîinii se vor folosi fonetisme regionale, în timp ce în discuțiile cu cei tineri sau de aceeași vîrstă acestea vor fi evitate. În același timp, cea mai mare parte a subiecților

²⁵ Întrebat *Cum îi spui vasului de lemn în care pui toamna varza (curechiul) să se acrească pentru iarnă?* (II, pl. 136), sub. G, b, 53 de ani răspunde: *asēja în cari să púne slânina îi spúni boșâncă; aséla în cari să pún murătúri îi puğlobóc.*

²⁶ La întrebarea *După ce moare omul, în ce îl pui ca să-l îngropi?* (II, h. 144) s-au înregistrat diverse răspunsuri, unele completate de comentarii; de ex., doi subiecți de sex și vîrstă diferite (sub. A, b, 42 de ani și B, f, 82 de ani) răspund *sicrițu*, cu mențiunea *nu ți esti al términ*; sub. C, f, 72 de ani, răspunde *salăș* și completează: *să spúni așa de cîn mă știu*, în timp ce subiecții H, b, 81 de ani și I, f, 84 de ani menționează că *salăș* este o formă mai veche (*acúma nu să prea foloséști; mai spun și azi o sámă*).

²⁷ La întrebarea *Cum ziceți la locul în care sînt îngropați morții dintr-un sat?* (II, h. 145) majoritatea subiecților anchetați răspund, cel puțin ca a doua formă, și *țințirim*; alții oferă și comentarii de tipul: *se foloșia înainte; se folosesc amîndouă, în funcțiile de cu sine vorbești*, comentarii care confirmă conștiința deosebirilor de grai între generații la subiecții anchetați.

²⁸ Dacă la întrebarea *Cum îi zici la locul anume lăsat de comună ca să pască vitele vara?* (III, h. 226) în atlasul lingvistic menționat se consemnează răspunsul *[ε] și tólúácă; tuólós*, vorbirea contemporanilor nu înregistrează astfel de forme: *imăș, pi dial; isláz*.

²⁹ Sub. G, b, 53 de ani are conștiința lingvistică a zonelor învecinate: *puoiață, în alte părți să spúni coștiriață*.

face referire la forme arhaice, dispărute astăzi sau păstrate doar în memoria vorbitorilor³⁰. Atît răspunsurile la întrebările indirecte cît și rostirile din discuțiile libere depind de relația dintre anchetator și subiectul vorbitor, de adaptarea în funcție de contextul situațional.

În multe situații, subiectul vorbitor se raportează la norma literară sau la normele comunităților învecinate; în acest sens, pe lîngă răspunsurile oferite se adaugă și o serie de comentarii care fac referire la acest aspect. De exemplu, sub. G, b, 53 de ani, cu studii liceale veterinare la Timișoara, întors să profeseze în comuna natală, oferă, uneori, pe lîngă elementele lexicale cerute prin intermediul întrebărilor indirecte, și trimiteri la corespondentele lor din Banat³¹.

Graiul din comuna Mănăstirea Humorului, așa cum ni se prezintă în urma cercetărilor, este unul de tranziție între graiurile moldovenești de nord și nord-vest și cele din nord-estul Transilvaniei. O serie de fenomene fonetice și lexicale înregistrate se datorează influențelor ardelenesti exercitate asupra graiurilor din Bucovina.

În ceea ce privește dinamica acestui grai față de cel consemnat în înregistrările efectuate cu ocazia realizării *NALR. Moldova și Bucovina*, fenomenele observate nu sînt generale, ci variază de la o categorie de vîrstă la alta, țin de variația diastratică și de cea diafazică.

Bibliografie

Arvinte, Vasile, *Studiu lingvistic asupra primei cărți (Facerea) din Biblia de la București (1688), în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389, în Monumenta linguae Dacoromanorum, Biblia 1688, Pars 1, Genesis*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1988, p. 47-128

Arvinte, Vasile, Dumistrăcel, Stelian, Florea, Ion, Nuță, Ion, Turculeț, Adrian, *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina, I*, Editura Academiei Române, Iași, 1987

Arvinte, Vasile, Dumistrăcel, Stelian, Florea, Ion, Nuță, Ion, Turculeț, Adrian, *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina, II*, Editura Academiei Române, Iași, 1997

³⁰ Există comentarii de tipul: *aiș se moșneza puâmă, zîji* (sub. G, b, 53 de ani – pentru *struguri*); *gravîdă, băbești să spune gruăsă, așa spun băbele* (sub. G, b, 53 de ani); *depînde de vîrsta fițecăruja, pentru că nu poți să-l dezobișnuiești de cuvintele pe care li-a învățat de cînd era copil, depînde de mîdjul în care ai crescut* (sub. F, f, 24 de ani, studii de licență și master).

³¹ La întrebarea Ziceți vorba **muiere?**(II, h. 139) răspunde: nu să zișe aiș, în Banat să spun'e; întrebarea Cum se numesc bețișoarele care se aprind cînd le freci de cutie și pe care le cumperi? (II, h. 175) conține răspunsul țibrîși și completarea în Banat să zîșe ripelț; răspunsul barabûlî (pentru întrebarea Ce cresc în pămînt, în cuiburi și faci mîncare din ei? - III, h. 312) conține și corespondentul acestuia în subdialectul bănățean: în Banat să zîșe crumpî.

In Memoriam VASILE ARVINTE

- Arvinte, Vasile, Dumistrăcel, Stelian, Florea, Ion, Nuță, Ion, Turculeț, Adrian, și Botoșineanu, Luminița, Hreapcă, Doina, Olariu, Florin-Teodor, *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova și Bucovina*, III, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2007
- Caragiu-Marioțeanu, Matilda, Giosu, Ștefan, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Todoran, Romulus, *Dialectologie română*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977
- Dumitrăcel, Stelian, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978
- Dumistrăcel, Stelian, Hreapcă, Doina, Bîrleanu, Ion-Horia, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Editura Academiei Române, 1997
- Guia, Sorin, *L' état actuel de la palatalisation des labiales dans le sous-dialecte moldave (étude basée sur les données figurant dans le NALR. Moldavie et Bucovine)*, în „Langue et littérature. Repères identitaires en contexte européen” (Lucrările celei de-a VIII-a Conferințe Internaționale a Facultății de Litere, Pitești, 4-6 iunie 2010), nr. 6/2010, Editura Universității din Pitești, 2010, p. 55-64
- Gheție, Ion, *Introducere în dialectologia istorică românească*, Editura Academiei Române, București, 1994
- Graur, Alexandru, *Cu privire la ă > a în românește*, în SCL, IX, nr. 2, 1958, p. 263-264
- Ivănescu, G., *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iași, 1980
- Petrovici, Emil, *Simbioza româno-slavă în Transilvania*, în „Transilvania”, 73, nr. 2-3, 1942, p. 149-156
- Petrovici, Emil, *Unele tendințe fonetice ale limbii române actuale*, în CL, VI, nr. 2, 1961, p. 329-337
- Pușcariu, Sextil, *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, București, 1959
- Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul Românesc., Craiova, 1984
- Todoran, Romulus, *Despre un fenomen fonetic românesc dialectal: ă neaccentuat > a*, în SCL, V, 1954, p. 63-84